NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI
ILMIY AXBOROTNOMASI, [2026-6]
ISSN:2181-1458
ISSN:2181-0427

10.00.00-FILOLOGIYA
journal.namdu.uz
PHILOLOGICAL

INGLIZ VA QORAQALPOQ LEKSIKASIDA POLISEMIYANING QIYOSIY TADQIQI

Nurimbetova Malika Karamatdin qizi
Qoraqalpoq davlat universiteti Chet tillari fakulteti 2-bosqich talabasi

Annotatsiya. *Mazkur maqolada ingliz va qoraqalpoq tillarida polisemiya hodisasi qiyosiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi har ikki til leksikasida ko‘p ma’noli so‘zlarning shakllanishi, ularning semantik rivojlanish yo‘nalishlari hamda lingvistik xususiyatlarini aniqlashdan iborat. Tadqiqot davomida qiyosiy-tahliliy va semantik metodlardan foydalanildi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, ingliz tilida polisemiya asosan metafora va metonimiya orqali rivojlansa, qoraqalpoq tilida ko‘p ma’nolilik ko‘pincha xalqning madaniy tajribasi va tarixiy turmush tarzi bilan bog‘liq holda shakllanadi. Tadqiqot natijalari qiyosiy tilshunoslik va semantika sohalari uchun muhim ilmiy ahamiyatga ega.*

Kalit so‘zlar: *polisemiya, ko‘p ma’nolilik, semantik kengayish, metafora, metonimiya, ingliz tili, qoraqalpoq tili, qiyosiy leksikologiya.*

СРАВНИТЕЛЬНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ПОЛИСЕМИИ В АНГЛИЙСКОЙ И КАРАКАЛПАКСКОЙ ЛЕКСИКЕ

Аннотация. *В данной статье проводится сравнительный анализ полисемии в английском и каракалпакском языках. Основной целью исследования является выявление механизмов формирования многозначных слов и особенностей их семантического развития. В ходе исследования использованы сравнительно-аналитический и семантический методы. Результаты показали, что в английском языке полисемия чаще развивается посредством метафоры и метонимии, тогда как в каракалпакском языке она во многом связана с культурными традициями и историческим опытом народа. Полученные результаты имеют научное значение для сравнительного языкознания и семантики.*

Ключевые слова: *полисемия, многозначность, семантическое расширение, метафора, метонимия, английский язык, каракалпакский язык, сравнительная лингвистика.*

THE COMPARATIVE STUDY OF POLYSEMY IN ENGLISH AND KARAKALPAK LEXICON

Abstract. *This article presents a comparative study of polysemy in English and Karakalpak lexicon. The research aims to identify the mechanisms of formation and semantic development of polysemantic words in both languages. Comparative and semantic analysis methods were applied in the study. The results indicate that polysemy in English mainly develops through metaphorical and metonymic extensions, whereas in Karakalpak it is often influenced by cultural traditions and historical experience of the people. The findings highlight the importance of polysemy as a key mechanism that enriches the lexical system of languages and expands their communicative potential.*

Keywords: *polysemy, multiple meaning, semantic extension, metaphor, metonymy, English language, Karakalpak language, comparative linguistics.*

Kirish. Tilning leksik tizimi doimo rivojlanib boradigan murakkab semantik tizim hisoblanadi. Ayniqsa, ko‘p ma’nolilik yoki polisemiya til boyligining muhim ko‘rsatkichlaridan biri sifatida qaraladi. Polisemiya tilning iqtisodiyligi va kommunikativ samaradorligini ta’minlovchi muhim mexanizm bo‘lib, bir so‘z orqali bir nechta tushunchalarni ifodalash imkonini beradi.

Avvalo, lingvistik tadqiqotlarda polisemiya tushunchasi ko‘plab olimlar tomonidan o‘rganilgan. Masalan, Stephen Ullmann, John Lyons, Cruse kabi olimlar polisemiya semantik rivojlanish jarayonining tabiiy natijasi ekanligini ta’kidlaydilar [2;3;4]. Shuningdek, turkiy tillar tilshunosligida N.A. Baskakov hamda qoraqalpoq tilshunosligida N.A. Baskakov, E. Berdimuratov kabi olimlar leksik ma’no tizimini o‘rganishda polisemiyaning muhim rolini ko‘rsatib berganlar [1;5].

Bundan tashqari, ingliz tilida polisemiya ko‘pincha metafora va metonimiya orqali shakllanadi. Qoraqalpoq tilida esa tarixiy turmush tarzi, milliy madaniyat va xalqning dunyoqarashi muhim semantik manba hisoblanadi. Shu sababli,

ingliz va qoraqalpoq tillarida polisemiya jarayonlarini qiyosiy o‘rganish til tizimining umumiy va o‘ziga xos jihatlarini aniqlash imkonini beradi.

Shu nuqtai nazardan, mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi ingliz va qoraqalpoq tillaridagi ko‘p ma’noli so‘zlarning shakllanishi hamda semantik rivojlanish mexanizmlarini qiyosiy tahlil qilishdan iborat.

Metodologiya. Mazkur tadqiqot ingliz va qoraqalpoq tillarida polisemiya hodisasini qiyosiy jihatdan o‘rganishga qaratilgan bo‘lib, unda bir nechta lingvistik metodlardan foydalanildi. Avvalo, qiyosiy-tahliliy metod yordamida har ikki til leksikasidagi ko‘p ma’noli so‘zlarning semantik tuzilishi, ularning shakllanish jarayoni hamda funksional xususiyatlari o‘zaro taqqoslandi. Ushbu metod ikki tilning o‘xshash va farqli jihatlarini aniqlashda muhim ahamiyat kasb etdi.

Bundan tashqari, tadqiqotda semantik tahlil metodi qo‘llanilib, tanlangan leksemalarning asosiy va ko‘chma ma’nolari aniqlab berildi hamda ularning o‘zaro semantik bog‘liqligi o‘rganildi. Shu bilan birga, kontekstual tahlil orqali ko‘p ma’noli so‘zlarning turli nutqiy vaziyatlarda qanday ma’noda qo‘llanishi tahlil qilindi. Chunki polisemiya hodisasi ko‘pincha kontekst orqali namoyon bo‘ladi.

Shuningdek, tadqiqotda lingvokulturologik yondashuv ham qo‘llanilib, qoraqalpoq tilidagi ko‘p ma’noli birliklarning xalqning madaniy tajribasi va tarixiy turmush tarzi bilan bog‘liqligi ko‘rib chiqildi. Tadqiqot materiali sifatida ingliz va qoraqalpoq tillarining izohli lug‘atlari hamda badiiy matnlardan foydalanildi. Ushbu metodlar majmuasi ingliz va qoraqalpoq tillarida polisemiya hodisasining umumiy va o‘ziga xos xususiyatlarini aniqlash imkonini berdi.

Natijalar. Tadqiqot jarayonida ingliz va qoraqalpoq tillaridagi polisemiya hodisasi chuqur tahlil qilinib, uning shakllanish mexanizmlari hamda semantik rivojlanish yo‘nalishlari aniqlab berildi. Avvalo, o‘rganilgan materiallar shuni ko‘rsatdiki, har ikkala tilning leksik tizimida polisemiya juda keng tarqalgan hodisa bo‘lib, u tilning kommunikativ imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, ingliz va qoraqalpoq tillarida ko‘p ma’noli so‘zlarning shakllanishida ayrim umumiy qonuniyatlar bilan bir qatorda, tilning tipologik va madaniy xususiyatlari bilan bog‘liq o‘ziga xos jihatlar ham mavjud.

Birinchidan, ingliz tilida polisemiya ko‘pincha metaforik kengayish orqali yuzaga kelishi aniqlandi. Ya’ni, biror predmet yoki hodisaning asosiy ma’nosi boshqa predmet yoki hodisaga o‘xshashlik asosida ko‘chiriladi. Masalan, ingliz tilidagi head so‘zi dastlab inson tanasining bir qismi ma’nosini bildiradi. Biroq vaqt o‘tishi bilan bu so‘z turli kontekstlarda boshqa ma’nolarni ham anglatadigan bo‘ldi. Masalan, head of the company iborasida u rahbar ma’nosida qo‘llanadi, head of the table birikmasida esa stolning bosh tomoni ma’nosini bildiradi. Demak, bu yerda semantik kengayish markaziy ma’nodan periferiya tomon rivojlanganini ko‘rish mumkin.

Xuddi shuningdek, ingliz tilidagi foot so‘zi ham polisemiya jarayonining yorqin namunasi hisoblanadi. Asosiy ma’noda u inson oyog‘ining pastki qismi ma’nosini bildiradi. Biroq foot of the mountain birikmasida tog‘ etagi, foot of the page iborasida esa sahifaning pastki qismi ma’nosini anglatadi. Bu holat ham metaforik o‘xshashlik asosida yuzaga kelgan semantik kengayish natijasi hisoblanadi.

Ikkinchidan, ingliz tilida polisemiya metonimik kengayish orqali ham rivojlanadi. Metonimiya bir predmet yoki hodisani u bilan bevosita bog‘liq boshqa predmet orqali ifodalash jarayonidir. Masalan, The White House announced a new policy jumlasida White House so‘zi aslida binoni bildirsa ham, kontekstda AQSh hukumati ma’nosini anglatadi. Shuningdek, Hollywood produces many films jumlasida Hollywood so‘zi kino sanoati ma’nosida ishlatiladi. Bu misollar ingliz tilida institutsional metonimiyaning keng tarqalganligini ko‘rsatadi.

Uchinchidan, qoraqalpoq tilida ham polisemiya keng rivojlangan bo‘lib, ko‘plab leksemalar bir nechta semantik ma’nolarga ega. Biroq qoraqalpoq tilidagi ko‘p ma’nolilik ko‘pincha xalqning tarixiy turmush tarzi, madaniy tajribasi hamda tabiat bilan bog‘liq dunyoqarashi asosida shakllangan. Masalan, qoraqalpoq tilidagi bas so‘zi dastlab inson tanasining bosh qismi ma’nosini bildiradi. Biroq bu so‘z ko‘plab boshqa semantik ma’nolarda ham qo‘llanadi. Masalan, bas adam birikmasida rahbar yoki yetakchi shaxs ma’nosini anglatadi. Bundan tashqari, sózdiń bası iborasida esa so‘zning boshlanish qismi ma’nosida ishlatiladi. Demak, bu yerda ham markaziy semantik yadroning kengayishi kuzatiladi.

Shuningdek, qoraqalpoq tilidagi kóz leksemasi ham polisemantik tuzilishga ega. Uning asosiy ma’nosi insonning ko‘rish organi bo‘lsa-da, boshqa kontekstlarda u turli ma’nolarni ifodalaydi. Masalan, bulaq kózi iborasida buloq manbai ma’nosini bildiradi, iyne kózi esa ignaning teshigi ma’nosida ishlatiladi. Bu semantik kengayish ham o‘xshashlik asosida shakllangan metaforik ko‘chish natijasi hisoblanadi.

Bundan tashqari, qoraqalpoq tilida polisemiya ko‘pincha tabiat bilan bog‘liq obrazlar orqali yuzaga keladi. Masalan, til so‘zi insonning nutq organini bildirishi bilan birga, til tizimi yoki nutq ma’nosida ham ishlatiladi. Bu esa semantik umumlashish jarayonining natijasi hisoblanadi.

Tadqiqot natijalari shuni ham ko‘rsatdiki, ingliz tilida polisemiya ko‘pincha abstrakt tushunchalar orqali rivojlansa, qoraqalpoq tilida ko‘p ma’nolilik ko‘proq real hayotiy tajriba va madaniy obrazlar bilan bog‘liq holda yuzaga keladi. Masalan, ingliz tilida network, branch, field kabi so‘zlar ilmiy va texnologik terminologiyada ham ko‘p ma’noli birliklar sifatida faol qo‘llanadi. Qoraqalpoq tilida esa qulaq, jaġa, qaqpaq kabi polisemantik birliklar xalq og‘zaki ijodi, folklor hamda kundalik turmush tajribasiga asoslanadi.

Shuningdek, qiyosiy tahlil natijasida har ikkala til uchun umumiy bo‘lgan yana bir muhim xususiyat aniqlandi. Ya’ni, polisemiya ko‘pincha markaziy va periferal ma’nolar tizimi orqali tashkil topadi. Bunda asosiy ma’no semantik markaz vazifasini bajaradi, qolgan ma’nolar esa shu markazdan kelib chiqib rivojlanadi.

Umuman olganda, olib borilgan tahlillar shuni ko‘rsatdiki, ingliz va qoraqalpoq tillarida polisemiya tilning leksik boyligini oshiruvchi muhim semantik mexanizm hisoblanadi. Biroq uning shakllanish manbalari va rivojlanish yo‘nalishlari har bir tilning tarixiy, madaniy hamda tipologik xususiyatlari bilan chambarchas bog‘liqdir.

Muhokama. Mazkur tadqiqot natijalari ingliz va qoraqalpoq tillarida polisemiya jarayonining umumiy va o‘ziga xos jihatlarini aniqlash imkonini berdi. Avvalo, olib borilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, har ikkala tilning leksik tizimida polisemiya til rivojlanishining tabiiy natijasi sifatida shakllanadi. Chunki til doimo yangi tushunchalarni ifodalashga ehtiyoj sezadi va bu jarayonda mavjud so‘zlarning semantik imkoniyatlaridan foydalanadi. Natijada bir leksema bir nechta o‘zaro bog‘liq ma’nolarga ega bo‘lib boradi.

Birinchidan, ingliz va qoraqalpoq tillarida polisemiya rivojlanishining eng muhim manbalaridan biri metaforik ko‘chish ekanligi aniqlandi. Metafora orqali bir predmet yoki hodisaning belgilari boshqa predmetga o‘xshashlik asosida ko‘chiriladi. Masalan, ingliz tilidagi head, foot, eye kabi so‘zlarning ko‘p ma’noliligi aynan metaforik kengayish natijasida shakllangan. Xuddi shuningdek, qoraqalpoq tilida ham bas, kóz, til kabi leksemalar turli semantik ma’nolarni ifodalashi metaforik jarayon bilan bog‘liq. Demak, bu hodisa har ikkala til uchun universal semantik mexanizm sifatida namoyon bo‘ladi.

Ikkinchidan, ingliz tilida polisemiya ko‘pincha metonimik kengayish orqali ham yuzaga keladi. Metonimiya bir predmet yoki hodisani u bilan bog‘liq boshqa predmet orqali ifodalash jarayonidir. Masalan, ingliz tilida The White House, Hollywood, the Crown kabi birliklar aslida muayyan obyektlarni bildirsa-da, kontekstda muayyan institut yoki tashkilot ma’nosida ishlatiladi. Bu esa ingliz tilining siyosiy va institutsional diskursida metonimik polisemiyaning keng tarqalganligini ko‘rsatadi.

Bundan tashqari, qoraqalpoq tilida ham metonimik ko‘chish mavjud bo‘lsa-da, u ko‘proq kundalik turmush tajribasi bilan bog‘liq holda shakllanadi. Masalan, ayrim so‘zlar inson faoliyati, tabiat hodisalari yoki ijtimoiy munosabatlar asosida yangi ma’nolarni hosil qiladi. Shu sababli qoraqalpoq tilidagi polisemiya ko‘pincha xalqning madaniy tajribasi va an’anaviy dunyoqarashi bilan chambarchas bog‘liq holda rivojlanadi.

Uchinchidan, qiyosiy tahlil natijalari shuni ko‘rsatdiki, ingliz va qoraqalpoq tillari tipologik jihatdan turli tillar bo‘lishiga qaramay, polisemiya rivojlanishida ayrim umumiy qonuniyatlarga ega. Ingliz tili analitik til sifatida semantik kengayish jarayonida ko‘proq kontekst va sintaktik konstruktsiyalarga tayanadi. Qoraqalpoq tili esa agglutinativ til bo‘lib, unda polisemiya ko‘pincha affikslar hamda grammatik shakllar bilan o‘zaro aloqada rivojlanadi. Natijada bir leksema turli grammatik shakllarda qo‘llanib, yangi semantik funksiyalarni bajarishi mumkin.

Tadqiqot natijalari shuni ham ko‘rsatadiki, polisemiya tarjima jarayonida muayyan qiyinchiliklarni keltirib chiqarishi mumkin. Chunki bir tilning ko‘p ma’noli so‘zi boshqa tilga tarjima qilinganda uning barcha semantik jihatlarini to‘liq ifodalash har doim ham oson emas. Shu sababli tarjimon kontekstni chuqur tahlil qilishi va so‘zning aniq ma’nosini aniqlashi zarur bo‘ladi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, olib borilgan tadqiqot ingliz va qoraqalpoq tillarida polisemiya hodisasi tilning leksik tizimida muhim o‘rin egallashini yana bir bor tasdiqladi. Avvalo, tahlillar shuni ko‘rsatdiki, polisemiya tilning semantik rivojlanish jarayonining tabiiy natijasi bo‘lib, u tilning kommunikativ imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, bir leksemaning bir nechta o‘zaro bog‘liq ma’nolarga ega bo‘lishi til iqtisodiyligini ta’minlaydi hamda nutqda qisqa va samarali ifoda imkoniyatini yaratadi.

Bundan tashqari, tadqiqot natijalari ingliz va qoraqalpoq tillarida polisemiya shakllanishining asosiy manbalari o‘xshash ekanligini ko‘rsatdi. Xususan, metafora va metonimiya har ikkala til uchun ham ko‘p ma’nolilikning muhim semantik mexanizmlari hisoblanadi. Masalan, ingliz tilidagi head, foot, eye kabi so‘zlarning semantik kengayishi hamda qoraqalpoq tilidagi bas, kóz, til kabi leksemalarning turli ma’nolarda qo‘llanishi metaforik o‘xshashlik asosida shakllanganini ko‘rish mumkin. Demak, polisemiya jarayoni til tizimida universal semantik qonuniyatlarga ega ekanligi aniqlanadi.

Shu bilan birga, qiyosiy tahlil natijalari ayrim farqlarni ham ko‘rsatdi. Xususan, ingliz tilida polisemiya ko‘proq abstrakt semantik kengayish orqali rivojlanadi hamda ilmiy, texnologik va institutsional diskurs bilan bog‘liq holda yangi ma’nolar hosil qiladi. Aksincha, qoraqalpoq tilida ko‘p ma’nolilik ko‘pincha xalqning tarixiy turmush tarzi, milliy madaniyati hamda tabiat bilan bog‘liq dunyoqarashi asosida shakllanadi. Natijada qoraqalpoq tilidagi polisemantik birliklar ko‘pincha xalq og‘zaki ijodi, folklor va kundalik hayot tajribasini aks ettiradi.

Umuman olganda, olib borilgan qiyosiy tadqiqot ingliz va qoraqalpoq tillarida polisemiya til boyligini oshiruvchi muhim semantik jarayon ekanligini ko‘rsatdi. Shu bilan birga, bu hodisa har bir tilning tarixiy rivojlanishi, madaniy tajribasi va tipologik xususiyatlari bilan uzviy bog‘liq holda shakllanishi aniqlandi. Mazkur tadqiqot natijalari qiyosiy

tilshunoslik, semantika, lingvokulturologiya hamda tarjimashunoslik sohalarida keyingi ilmiy izlanishlar uchun nazariy asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Berdimuratov E. Házirgi qaraqalpaq tili.Leksikalogiya. Nókis. «Bilim» 1994.
2. Cruse, D. A. (2000). Meaning in Language-Oxford University Press.
3. Lyons, J. (1977). Semantics. 1. Cambridge University Press.
4. Ullmann, S. (1962). Semantics: An introduction to the science of meaning (p. 30). Oxford: Basil Blackwell.
5. Баскаков, Н. А. (1952). Каракалпакский язык. Изд-во Академии наук СССР.